

بحران کرونا و تحول مفهوم امنیت ملی و بین‌المللی

محمد رضا حافظ‌نیا^۱

محمود نورانی^۲

چکیده:

آنچه در این روزها با شیوع ویروس کرونا به وقوع پیوسته است، تهدیدی بزرگ برای امنیت جهان به بار آورده است. امروزه با وجود تغییراتی که در مفهوم امنیت به وجود آمده است، کارکرد امنیتی حکومت‌ها همچنان نقشی اساسی در ارزیابی کارآمدی آن بازی می‌کند و حکومتی که نتواند امنیت شهروندان خود را تأمین کند، کارآمد تلقی نخواهد شد. باید اذعان نمود که تهدیدات امنیت زیستی و بهداشتی، از جمله تهدید ویروس‌ها و باکتری‌های اپیدمیک و پاندمیک که ممکن است از یک مکان یا فضای جغرافیایی محلی و میکرو سر برآورده و به سرعت گسترش ملی، منطقه‌ای و جهانی پیدا کنند، نه تنها باید در چارچوب امنیت ملی کشورها، بلکه در زمره تهدیدات منطقه‌ای و جهانی طبقه‌بندی شوند. ویروس کرونا هم دارای عوارض آنی، میان‌مدت و درازمدت و هم دارای مقیاس‌های ملی، منطقه‌ای و جهانی است. اثرات شیوع این پاندمی در ابعاد سلامتی، زیستی، امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی به احتمال زیاد گسترده و درازمدت خواهد بود.

کلیدواژه‌ها:

بحران، کرونا، امنیت ملی، تحول، پاندمی

^۱ استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس - hafezn_m@modares.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس - Mahmood.nourani@modares.ac.ir

مقدمه:

«ویروس کرونا» بزرگ‌ترین چالش و بحران جهان در ۷۵ سال اخیر است. هم‌اینک شرایط دنیا بدلیل گسترش روزافزون ویروس کرونا و عوارض ناشی از آن، به گونه‌ای است که تمام کشورها اعم از ضعیف و قوی، فقیر و غنی درگیر آن بوده و تلاش خود را جهت مقابله با این بیماری به کار گرفته‌اند. با وجود این‌که کشورها و حکومت‌ها در عرصه «امنیت ملی و بین‌المللی» خودشان را به ابزارهای گسترده‌های مجهز ساخته و برای مقابله با آن با توجه به زمان و شرایط، راهبردهای موثری طرح‌ریزی می‌کنند، اما گویا هر چه جهان به پیش می‌رود به همان اندازه خطرناک‌تری را برای حیات و بقای بشر به وجود می‌آورند. ناشناخته نیز بیشتر پدیدار می‌شوند و شرایط خطرناک‌تری را برای حیات و بقای بشر به وجود می‌آورند. مفهوم امنیت ملی و بین‌المللی در شکل سنتی^۱ آن بر بعد نظامی و سیاسی تأکید و تمرکز داشت. لیکن مدتی است که صاحب‌نظران رشته‌های جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک^۲، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل و علوم استراتژیک^۳ از این چارچوب عبور کرده و ابعاد امنیت را گسترده‌تر نموده‌اند. یکی از ابعاد جدید امنیت، که بیش از دو دهه است توسط نگارنده در ایران مطرح گردیده (حافظ‌نیا، ۱۳۷۸، ۸۱-۶۳)، بُعد طبیعی آن است که ناظر بر ایمنی و آرامش فضای جغرافیایی زیستگاه سازه‌های انسانی ناشی از پدیده‌ها و تهدیدات طبیعی نظیر سوانح طبیعی، بیماری‌های واگیردار و همه‌گیر^۴، آلودگی‌های محیطی، کاستی بنیادهای زیستی، بحران‌های اکولوژیک و اکوسیستمی و غیر آن می‌باشد. تأمین شرایط و امکانات لازم برای حفاظت از جان و مال انسان‌ها و سازه‌های انسانی ساکن در مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی در برابر حوادث مزبور و نیز بیماری‌های اپیدمیک طبیعت پایه، استانداردسازی زیستگاه، ارتقای سطح بهداشت و تأمین نیازهای درمانی و زیستی آن از نوع امنیت طبیعی است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶، ۴۵۸). از این نوع امنیت گاهی به امنیت محیطی و یا زیست‌محیطی نیز تعبیر می‌شود. چنانکه رابرت کاپلان در سال ۱۹۹۴ م. می‌نویسد: «اکنون زمان آن فرا رسیده است تا درک شود که محیط زیست مسئله مهم امنیت ملی در اوایل قرن بیست و یکم است. تأثیر سیاسی و استراتژیک جمعیت‌های موج، پخش بیماری‌ها، جنگل‌زدایی و فرسایش خاک، تهی‌سازی منابع آب، و احتمالاً بالا آمدن سطح دریاها تا حالت بحرانی، جملگی در کانون چالش سیاست خارجی کشورها خواهند بود (کاپلان، ۱۹۹۴: ۱۹۰)

تحوّل مفهوم امنیت ملی و بین‌الملل در دوران کرونایی

باید اذعان نمود آنچه در این روزها با شیوع ویروس کرونا به وقوع پیوسته است، تهدیدی بزرگ برای امنیت جهان به بار آورده است. شیوع سریع جهانی این ویروس، علاوه بر ایجاد فضای ترس و نگرانی حاد برای عموم مردم در فضاهای جغرافیایی مختلف، اکثریت غالب حکومت‌ها و حتی حکومت‌های

¹ Classic

² Geopolitics

³ Strategic

⁴ epidemic

توسعه‌یافته و فراصنعتی غربی را نیز با چالش‌های جدی اقتصادی - اجتماعی و فضای جدید امنیتی مواجه ساخته و نظام‌های مختلف بهداشتی و درمانی آن‌ها را در بوته آزمون قرار داده است. توقف اجباری و یا کاهش اجتناب‌ناپذیر بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و حتی دینی در سطوح محلی، فرومی، ملی و بین‌المللی که به سبب شیوع ناگهانی بیماری کرونا حادث شده و منجر به بروز پیامدهای منفی در سطح خرد و کلان شده‌است، موجب شد تا برخی از صاحب‌نظران با ارتقای سطح تأثیرگذاری این رخداد در الگوی زیست‌مان بشری به جایگاه شتاب‌دهنده تاریخ‌ساز، از عصر «پساکرونا» یاد کنند. عصری که در آن تجدیدنظر و یا تغییر در الگوهای کنونی زیست اجتماعی و تعاملات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی در سطح «ملی» و «بین‌المللی» و مقدم بر چنین ساختارهای کارکردی، بازنگری هستی‌شناختی برخی مفاهیم بنیادین را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. (چرتوف و همکاران، ۲۰۲۰: ۱۲)

با اذعان به عبور مرزهای هستی‌شناختی معنای «امنیت ملی» از ماهیت سنتی (امنیت نظامی) و رویکرد سلبی (فقدان تهدید) و وارد شدن رهیافت چندوجهی بر دستگاه فکری و نظام تصمیم‌گیری اغلب کشورها که در آن ابعاد طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی به عنوان ستون‌های اصلی امنیت قلمداد می‌شوند؛ و با توجه به اثبات نفوذپذیری بسیار آسان مرزهای سیاسی در برابر بیماری‌های بیوزیستی و آسیب‌پذیری نظام‌های مختلف بهداشتی و درمانی اکثریت کشورها (حتی کشورهای توسعه‌یافته و فراصنعتی) که برآیند عصر جهانی شده و سرعت حیرت‌انگیز ارتباطات اجتماعی بشر در سطوح مختلف می‌باشد، بایسته است «امنیت طبیعی و زیستی» به عنوان یکی از ابعاد جدید «امنیت ملی» شناخته شود. (احمدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۲)

در ۲۰ ساله که از حمله یازده سپتامبر می‌گذرد، «تروریسم» در کانون اصلی مباحث امنیت ملی بوده است. با وجود تمام این تحولات و افکار، حکومت‌ها، بویژه حکومت‌های بزرگ بر دو بُعد نظامی و اقتصادی امنیت متمرکز شده و دیگر عوامل را در اولویت بعدی قرار دادند، تا اینکه «بحران کرونا» ظهور کرد و نشان داد تفکر امنیتی قدیمی نسبت به نقش حکومت تا چه اندازه نارسا بوده است. (ملکی، ۱۳۹۸: ۱۲)

امروزه حفظ امنیت ملی هر کشوری و نیز امنیت جهانی و بین‌المللی، علاوه بر پاسداری از آن‌ها در برابر تهدیدات ساخت دست بشر، در گرو به حداقل رساندن تأثیرات فعالیت‌های مخرب انسان بر ساختار طبیعت، از جمله مصرف بی‌رویه سوخت‌های فسیلی، از میان بردن جنگل‌ها و پوشش گیاهی و زندگی جانوری، آلوده کردن فضای جغرافیایی و تخریب اکوسیستم‌ها بر اثر وارد کردن مواد سمی و شیمیایی و پلاستیک، و نیز پیشگیری از گسترش بیماری‌های اپیدمیک می‌باشد، که قادرند علاوه بر جان شهروندان و اقتصاد ملی، بسیاری دیگر از جنبه‌های زندگی روزمره مردم را تهدید کنند. (همان)

با توجه به تحولات جاری در عرصه بهداشت زیستی بسیاری از ممالک، این دیگر واقعیتی انکارناپذیر است که در جهان امروز، حفظ «امنیت ملی» فقط منحصر به محافظت از یک کشور در برابر اقدامات خصمانه کشور دیگر یا بازیگران غیرحکومتی نیست. می‌توان با اطمینان خاطر گفت که دیگر زمان آن گذشته است که عوامل تهدیدکننده امنیت ملی در ذهن تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران و نیز

فرماندهان نظامی و رؤسای نهادهای امنیتی، فقط محدود به تجهیز یا بکارگیری سخت‌افزار نظامی و یا توسل به عملیات تروریستی ارتش‌های متخاصم یا گروه‌های مسلح چریکی باشند. (فراهانی و میرزایی، ۱۳۹۵: ۴۳) هر چند هنوز خطر بروز جنگ‌ها، بویژه جنگ‌های هسته‌ای امنیت جهانی را تهدید می‌کند و هنوز گروه‌هایی مانند القاعده و داعش وجود دارند که احتمالاً توان بالقوه برای انجام حملاتی نظیر بازده سپتامبر را داشته باشند؛ ولی آنچه که بنظر می‌رسد بیش از هر یک از این عوامل، قدرت جهانی‌سازی تهدید بشری و سازه‌های انسانی را دارد. پدیده بیماری‌های اپیدمیک با قدرت گسترش سریع در مقیاس جهانی می‌باشد. به عبارتی ذیل این پدیده‌ها، میکروب‌ها و موجودات میکروسکوپی قدرتمند نظیر ویروس کرونا که امروزه امنیت ملی و بین‌المللی در جهان را به چالش کشیده و تهدید نموده است، قرار دارند. (کاویانی‌راد، ۱۳۸۳: ۶۷)

امروزه با وجود تغییراتی که در مفهوم امنیت به وجود آمده است، کارکرد امنیتی حکومت‌ها همچنان نقشی اساسی در ارزیابی کارآمدی آن بازی می‌کند و حکومتی که نتواند امنیت شهروندان خود را تأمین کند، کارآمد تلقی نخواهد شد. اما باید توجه کرد که امروزه امنیت شهروندان به حوزه‌هایی گره خورده است. اگر چه پیشرفت‌های علوم زیستی وعده‌های شگفت‌انگیزی را برای درمان بیماری‌ها و شیوه‌های جدید درمان ارائه می‌دهند، اما همان دانش و تجهیزات می‌تواند برای مهندسی پاتوژن‌های مرگبار به کار گرفته شود.

امنیت طبیعی یا زیست‌محیطی نیز می‌تواند با تهدید از خارج مرزهای کشور رو برو شود. فشار فزاینده بر بنیادهای زیستی و سیستم‌های حافظ زندگی و منابع طبیعی تجدیدشونده، برای سلامت و رفاه انسان، دست کم به همان اندازه تهدیدهای نظامی سنتی، جدی هستند. در این ارتباط بنظر می‌رسد که امنیت طبیعی و زیست‌محیطی در ذات خود و به لحاظ ویژگی‌های خاصش، بیشتر یک پدیده جهانی است تا ملی، و از آنجا که تهدیدهای طبیعی از جمله تهدیدات بهداشتی و اپیدمیک همه انسان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین برای مقابله با آن «همکاری جمعی کشورها در مقیاس جهانی و منطقه‌ای» را می‌طلبد. (بم، ۲۰۲۰: ۱۰۲)

بنابراین باید اذعان نمود که تهدیدات امنیت زیستی و بهداشتی، از جمله تهدید ویروس‌ها و باکتری‌های اپیدمیک و پاندمیک که ممکن است از یک مکان یا فضای جغرافیایی محلی و میکرو سر برآورده و به سرعت گسترش ملی، منطقه‌ای و جهانی پیدا کنند، نه تنها باید در چارچوب امنیت ملی کشورها، بلکه در زمره تهدیدات منطقه‌ای و جهانی طبقه‌بندی شوند. (فارین پالیسی، ۲۰۲۰: ۲) بر این اساس ساز و کارهای مبارزه و کنترل اینگونه تهدیدات نیز باید بصورت سیستم یکپارچه و ارگانیک از سطح جهانی تا ملی و محلی طراحی و اجرا گردند. به تعبیر دیگر پیوند و ارگانیزه شدن امنیت جهانی، بین‌المللی، ملی و محلی در بُعد زیستی و بهداشتی معنی فلسفی پیدا می‌کند. چنانکه درباره تهدید ویروس کرونا چنین ضرورتی پدیدار گردید.

پیام نهایی

ویروس کرونا هم دارای عوارض آنی، میان‌مدت و درازمدت و هم دارای مقیاس‌های ملی، منطقه‌ای و جهانی است. اثرات شیوع این پاندمی در ابعاد سلامتی، زیستی، امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی به احتمال زیاد گسترده و درازمدت خواهد بود. در این باره موارد زیر قابل ذکر است.

۱. توجه بیشتر به فرامرزی بودن تهدیدات امنیتی غیرنظامی و تأثیر مخرب آن‌ها بر امنیت و سلامت ملت‌ها؛ و متقابلاً لزوم نگرش امنیتی به تهدیدات بهداشتی و همکاری جمعی کشورهای جهان برای مبارزه با آن

۲. تقویت مفهوم دولت و حاکمیت ملی و مرزهای بین‌المللی برای حمایت از مردم، و متقابلاً توجه مردم به اهمیت و ضرورت وجود حکومت‌های ملی برای حمایت از سلامت و امنیت خود

۳. به موازات تقویت نقش حکومت‌ها و اهمیت ملی‌گرایی، و تضعیف نسبی روندهای جهانی، ضرورت توسعه همکاری‌های بین‌المللی بدلیل شبکه‌ای بودن حیات فضاهای جغرافیایی و پیوندهای چندجانبه در جهان

۴. بروز تحول در ساختارهای ژئوپلیتیکی و هنجارهای نظام بین‌المللی در جوه امنیتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و غیره

۵. ساختار ژئوپلیتیکی قدرت در جهان دچار تحول خواهد شد و نقش قدرت‌های بزرگ، به ویژه آمریکا، چین و دیگران و نیز قدرت‌های منطقه‌ای بازتعریف خواهد شد. به طور مشخص الگوی واکنشی و پاسخی که آن‌ها به حل بحران کرونا بدهند در این زمینه تعیین‌کننده خواهد بود.

۶. لزوم تأسیس و یا ساماندهی نهاد ارتش زیستی پایدار در کشورها، با هدف تأمین و تضمین امنیت بهداشتی، غذایی، جسمی و روانی شهروندان و مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی

منابع و مراجع:

۱. احمدی، سیدعباس و همکاران (۱۳۹۲). جنبه‌های بین‌المللی ژئوپلیتیک زیست‌محیطی. پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۵، شماره ۳. ۲.
۲. حافظنیا، محمدرضا (۱۳۷۸)، ناامنی طبیعی و بازدارندگی توسعه. مجموعه مقالات همایش: پژوهش‌ها و قابلیت‌های علم جغرافیا در عرصه سازندگی، مهرماه ۱۳۹۶، تهران، دانشگاه تهران.
۳. حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پایلی.
۴. فراهانی، شراره و میرزایی، محمدمهدی (۱۳۹۵). تأثیر تهدیدات امنیت زیست‌محیطی بر امنیت ملی ایران. فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، سال هفتم، شماره بیست و نهم.
۵. کاویانی راد، مراد (۱۳۸۳). امنیت ملی از منظر جغرافیای سیاسی. فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، شماره چهارم.
۶. ملکی، عزیزالله (۱۳۹۸). پدافند زیستی و امنیت اجتماعی در مبارزه با شیوع ویروس کووید ۱۹، منتشر شده در وبسایت خبرگزاری پلیس ایران، ۱۳۹۸/۱۲/۲۷
7. Allan, Behm (2020). in times of coronavirus and climate change, we must rethink national security. www.theguardian.com, 20Apr. 2020.
8. Foreign policy (2020). How the World will look after the Coronavirus Pandemic. <https://foreignpolicy.com>, March 20, 2020.
9. Kaplan , R. D. (1994). The coming Anarchy. Ext. from Geopolitics Reader. London : Rutledge.
10. Michael Chertoff, Patrick Bury and Kjetil Hatlebrekke (2020). National Intelligence and the Coronavirus Pandemic, <https://rusi.org>, 31 March 2020.